

УДК 37.013:34]:355.237(477)»195/201»
DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2021.9-10.263592>
ORCID 0000-0002-4789-9573

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ОФІЦЕРІВ У ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Наталія Черниш,

аспірантка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

У статті проаналізовано погляди вчених на періодизацію розвитку педагогічних явищ та з'ясовано, що коректне її здійснення залежить від адекватного використання відповідних термінів та понять, які для розкриття певної проблеми мають бути чіткими й науково вивіреними. У якості методологічного підґрунтя для виокремлення певних етапів у становленні тих чи інших освітніх феноменів дослідники використовують культурно-антропологічний, цивілізаційний, інституційний та критеріально-комплексний підходи. Водночас вивчення сильних та слабких місць освітньої теорії й практики минулого дає змогу визначити подальший шлях реформування фахової підготовки офіцерів для Збройних Сил України.

Правову освіту визначено важливою складовою підготовки кадрів, до чийх завдань входить захист суверенітету держави, як цілеспрямований, впорядкований та унормований процес; правова освіта також є результатом засвоєння здобувачами вищої освіти систематизованих правових знань, формування вмій та навичок адекватної юридично значущої поведінки, прищеплення високої правової культури й правосвідомості.

З урахуванням впливу ідеологічних, політико-правових та геополітичних чинників, на основі дат прийняття нормативних актів, що визначали діяльність ВВНЗ та здійснення ними правової освіти у досліджуваній період, а також змістового та операційного (форми, методи) компонентів педагогічного процесу виділено три основні етапи розвитку правової освіти офіцерів: перший (1943–1975) – формування радянської правової освіти у вищій військовій школі України; другий (1975–1991) – утвердження радянської правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі; третій (1991–2015) – розвиток правової освіти у вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції у національну систему освіти.

Визначено, що для першого етапу правової освіти характерні відсутність спеціальних дисциплін для набуття курсантами правових компетентностей; здійснення в межах політзанять та пропагандистських заходів; спрямованість на роз'яснення норм, за порушення яких настає юридична відповідальність, а також профілактика правопорушень й підтримання дисципліни; переважання словесних і наочних методів у викладанні. Другий етап ознаменувався активним розвитком педагогічної теорії та практики правової освіти у радянській вищій військовій школі, посиленням правової підготовки майбутніх офіцерів, яка здійснювалася в межах спеціального предмету у традиційних формах – навчальні заняття (лекційні, практичні), самостійна робота; розширенням застосування практичних методів навчання; упорядкуванням та оновленням змісту правової освіти. Третій етап характеризується одночасним формуванням правової основи діяльності з реформуванням ключових структур Збройних Сил України, а також інтеграцією ВВНЗ України у загальнодержавну систему освіти; оновленням змісту правової освіти відповідно до розвитку національного законодавства й міжнародних відносин; використанням інформаційних технологій; зростанням значення дослідницьких методів і самостійної роботи.

Ключові слова: *період, етап розвитку, правова освіта, правове виховання, офіцер, військовий заклад вищої освіти.*

Постановка проблеми. Переосмислення досвіду з підготовки військових фахівців із вищою освітою, акумульованого у радянські часи, сьогодні можемо віднести до актуальних завдань історії вітчизняної педагогіки. Аналіз здобутків і прорахунків освітньої теорії й практики минулого дозволяє визначити подальші кроки у реформуванні школи з підготовки офіцерів для Збройних Сил України. Відтак, аналіз процесу становлення військової освіти в Україні вказує на шляхи її вдосконалення. Правова освіта є важливою складовою підготовки кадрів, чийм завданням є захист суверенітету держави. Побудова наукових уявлень про предмет дослідження потребує обґрунтування періодизації, визначення основних етапів розвитку досліджуваного явища, характеристики їх ключових рис, що дасть змогу здійснити їх системний аналіз. На сучасному етапі розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки відсутня періодизація розвитку правової освіти офіцерів у військових закладах вищої освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття).

Метою дослідження є обґрунтування основних етапів розвитку правової освіти офіцерів у військових закладах вищої освіти України (середина ХХ – початок ХХІ століття) та їх сутнісних характеристик.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Питанням методологічного забезпечення періодизації в історико-педагогічних дослідженнях присвячені, зокрема, роботи Н. Гупана (2013), О. Сухомлинської (2003) та Є. Хрикова (2016). Ключові етапи розвитку вітчизняної середньої та вищої освіти у своїх працях розглядали О. Кірдан (2018) і Т. Литньова (2010). Історико-правові й історико-педагогічні аспекти правового навчання й виховання розкриті у дослідженнях І. Іщука (2011) та Л. Остапенко (2019). Основні періоди розвитку радянської військово-педагогічної теорії й практики обґрунтовані О. Барабаншиковим (1995), А. Каменєвим (1991), А. Козаченко (1992), Н. Кравчун (1973), Т. Слівіним (2002), І. Тичиною (2021) та М. Цепіним (2005). Становлення системи військової освіти України розглядав М. Нецадим (2003).

Виклад основного матеріалу. Науково-методологічне значення періодизації для історії педагогіки полягає в тому, що вона, по-перше, дозволяє простежити безперервність і наступність процесу становлення її предмету, по-друге, вона дає змогу виділити в межах кожного періоду найважливіші концептуальні положення і висновки освітньої теорії та практики; по-третє, застосовувати найдосконаліші методи дослідження розвитку педагогічної думки для об'єктивної оцінки її здобутків, окреслення слабких місць і визначення перспективних проблем. Періодизація як методологічний прийом поділу того чи іншого процесу на окремі відрізки, відповідно до певної підстави, належить до найскладніших проблем наукового знання. Адже її проведення вимагає ґрунтовного осягнення предмету дослідження, а також чинників його розвитку.

О. Сухомлинська (2003) звертає увагу, що розгортання певного дослідницького поля значною мірою залежить від того, що визначаємо як основу періодизації, контексту, який вкладаємо у певний період та що стає рушійною силою його зміни. Коректна періодизація спрощує пошук внутрішніх закономірностей, дозволяє здійснити наукове узагальнення, дає можливість зрозуміти структурні особливості науки, генезис та еволюцію її ідей, концепцій, методів, тенденцій розвитку.

Дослідниками визначено ряд проблем, що виникають під час здійснення цього завдання. Зокрема, Є. Хриков (2016), аналізуючи стан періодизації історико-педагогічних явищ, визнає найпоширеніші недоліки у реалізації цього наукового завдання, як от: невідповідність найменувань визначених періодів сутності дослідження; невідповідність джерельної бази періодизації предмету дослідження; відсутність чіткого обґрунтування виокремлення періодів; неузгодженість деяких елементів наукового апарату дослідження; неузгодженість критеріїв періодизації між собою (підміна одних критеріїв іншими); ототожнення освітньої теорії та практики у дослідженнях; інтуїтивний (відсутність достатнього обґрунтування) характер процедури періодизації. Відповідні особливості автор поділяє на три групи: 1) недосконале визначення методологічних засад періодизації; 2) нечітке визначення критеріїв для проведення періодизації; 3) неузгодженість результатів періодизації із сутністю дослідження.

Окреслюючи актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень, Н. Гупан (2013), не применшуючи власного внеску кожного науковця, відзначає, що періодизація не являє собою лише хронологічне розчленування педагогічного процесу, а й виокремлення його певних змістових компонентів. Відтак, кожен варіант періодизації завжди є результатом критичного мислення дослідника і вказує на рівень його компетенції. Кожне історико-педагогічне явище має власну періодизацію, що дає змогу структурувати досліджувану проблему. Автор підкреслює, що в історико-педагогічних працях хронологія, періодизація й термінологія тісно пов'язані між собою. Тож при розробленні періодизації важливого значення набуває адекватне використання відповідної термінології та понять, що мають бути чіткими, науково вивіреними і спрямованими на послідовне розкриття певної проблеми.

Для реалізації завдань цього дослідження беремо до уваги процес розвитку правової освіти як складової підготовки офіцерів у вищих військових навчальних закладах на території України, хронологічно обмежений, з одного боку, прийняттям постанови Державного Комітету Оборони від 8 жовтня 1943 року «Про реорганізацію військових училищ Червоної Армії»; Указу Президії ВР СРСР від 24 липня 1943 року «Про порядок присвоєння військових звань військовослужбовцям Червоної Армії» (нижня межа) та затвердженням Наказу Міністерства оборони України від 27.05.2015 № 240 «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади»; Наказу Міністерства оборони України від 20.07.2015 № 346 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України», – з іншого (верхня межа). Даними нормативними актами, зокрема, визначалися повноваження вищих військових навчальних закладів, їх структура, особливості організації освітнього процесу, склад його учасників, їхні права та обов'язки.

Зазначені хронологічні межі ми обирали з огляду на офіційне закріплення ключових понять дослідження та пов'язане із цим їх утвердження в освітній практиці.

В СРСР основною ланкою системи підготовки офіцерських кадрів Збройних Сил виступали вищі військові училища. Первинна підготовка офіцерів відбувалася у вищих військових командних училищах, вищих військових інженерних училищах вищих військових авіаційних училищах та вищих військово-морських училищах.

У загальному вжитку термін «офіцер» застосовується до осіб командного (начальницького) складу у Збройних Силах та поліції, які мають військове або спеціальне звання, а також штатна посада військовослужбовців у штабах військ, частин, на кораблях, в органах управління, військових навчальних закладах та інших установах Збройних Сил, військових формувань України, яка обіймається особами офіцерського складу відповідно до їх військових звань та одержаної військової освіти (Шемшученко, 1998).

Із прийняттям Указу Президії ВР СРСР від 24 липня 1943 року «Про порядок присвоєння військових звань військовослужбовцям Червоної Армії» поняття «офіцер» стало офіційно використовуватись у радянських Збройних силах (Мандельштам, 1956).

Після оптимізації радянських вищих військових навчальних закладів до сучасної системи військової вищої освіти України входять 2 університети, 4 академії, 6 військових інститутів, які здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації військових фахівців для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Збройних Сил України. Такі установи, згідно Закону України «Про вищу освіту», є елементом загальнодержавної системи освіти. Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України затвердженого Указом Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053/2001, відносить до числа офіцерів громадян України, яким присвоєно військові звання від молодшого лейтенанта і вище. Зі свого боку, під правовою освітою у цьому дослідженні розуміємо цілеспрямований, впорядкований та унормований процес, а також результат засвоєння тими, хто навчається систематизованих правових знань, формування вмінь та навичок адекватної юридично

значущої поведінки, прищеплення високої правової культури і правосвідомості (Черниш, 2020).

О. Сухомлинська (2003) зазначає про відмінності між розвитком педагогічної думки й освіти, які нерідко ототожнюються в історико-педагогічній науці, тоді як це різні її напрями. І попри існування в єдиних історичних реаліях та просторі, вони не є ідентичними. Так, освітній простір тісніше пов'язаний із соціальною сферою, зазнає впливу соціальних, політико-правових, економічних й ідеологічних процесів, що позначаються на шкільній політиці, функціонуванні освіти та є основою для періодизації розвитку школи. Спираючись на культурно-антропологічний та цивілізаційний підходи, вчена пропонує періодизацію розвитку національної педагогічної думки, що включає 7 періодів розвитку останньої. Це зокрема: I період: IX–XVI ст. – педагогічна думка Княжої Доби; II період: 1569 – сер. XVII ст. – педагогіка в контексті слов'янського Відродження; III період: друга половина XVII–XVIII ст. – педагогічна думка і школа Козацької доби; IV період: XIX ст. – 1905 р. – становлення модерної педагогічної думки; V період: 1905–1920 рр. – педагогічна думка і школа в період визвольних змагань українського народу; VI період: 1920–1991 рр. – українська педагогічна думка і школа за радянських часів; VII період: 1991 р. – сьогодні – розвиток педагогіки і школи в Українській державі. При цьому, в межах VI періоду нею визначено такі етапи: I – 1920–1933 рр.: етап експериментування і новаторства; II – 1933–1958 рр.: українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури; III – 1958–1985 рр.: українська педагогічна думка у змаганні за педагогічний розвиток; IV – 1985–1991 рр.: становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу.

О. Кірдан (2018), досліджуючи розвиток професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України, застосовуючи критеріально-комплексний підхід як методологічний базис, а також комплекс загальнонаукових та спеціальних історичних методів педагогічного дослідження (історичний, ретроспективний, хронологічний аналіз, синтез, узагальнення, періодизації (діахронний), конструктивно-генетичний) виокремлює такі критерії періодизації предмету дослідження, як: 1) особливості його становлення та розвитку під впливом сутнісних рис технологічного укладу; соціально-політичних, суспільно-історичних та економічних детермінант; державної освітньої політики; 2) законодавче та нормативно-правове забезпечення; 3) організаційне, теоретичне та методичне забезпечення, його кількісні та якісні зміни.

Т. Литньова (2010), вивчаючи розвиток загальної середньої освіти у 30-х рр. XX ст. – на початку XXI ст., обирає критерієм для періодизації змістовий компонент освіти, виділяючи головні тенденції його побудови на кожному із семи етапів, зокрема: 1) Етап орієнтації на репродукцію знань учнів (1930–1940-і рр.); 2) Етап політехнізації (1950-і рр.); 3) Етап орієнтації на розвиток особистості (1960-і рр.); 4) Етап запровадження діяльнісного підходу до змісту освіти (1970-і рр.); 5) Етап переходу до культурологічної концепції змісту освіти (1980-і рр.); 6) Етап формулювання і впровадження ідеї гуманізації змісту освіти (1990-і рр.); 7) Етап упровадження компетентнісної парадигми змісту освіти (початок XXI ст.).

Л. Остапенко (2019) до періодизації правового виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору (кінець XX – початок XXI століття) застосовує, зокрема, аксіологічний підхід, визначаючи критерієм цінності суспільства в їх динаміці. У межах 1984–2017 рр. автор виділяє такі періоди: «I період – 1984–1990 рр. – консервативно-ідеологічний (ідейно-комуністична спрямованість освітнього процесу, активізація батьківських комітетів та педагогічного всеобучу, запровадження дисциплін суспільствознавчого спрямування); II період – 1991–2002 рр. – пошуково-контroversійний (криза моральних цінностей у суспільстві, запровадження інваріантних та варіативних дисциплін правового змісту, якісне і кількісне збільшення взаємозв'язків між соціальними інститутами (школа, сім'я, держава); III період – 2003–2017 рр. – компетентнісно-демократичний (I субперіод – 2003–2008 рр.; II субперіод – 2009–2017 рр.) (актуалізація патріотизму та демократичних цінностей у суспільстві; формування громадянської

компетентності; пошук нових ефективних форм роботи з батьками задля забезпечення виховання правосвідомого громадянина держави; розширення змісту, форм та методів правовиховної роботи з учнівською молоддю). Ми погоджуємося із автором, що ключові цінності суспільства та їх зміна істотно впливають на зміст, форми й методи правового виховання та мають враховуватися у комплексі з іншими соціальними чинниками.

Аналізуючи історико-правові аспекти становлення та розвитку процесу правового навчання на українських землях, І. Іщук (2011) виокремлює такі його етапи: «1) етап зародження (від давніх часів до 1920-х рр.) – характеризується примітивними методами і формами правового просвітництва населення, яке, по суті, входило до структури народної педагогіки, не виокремлюючись від загальної освіти; 2) етап становлення (1920–1990 рр.) – відзначився тим, що в цей час правове навчання певним чином набуло загального, обов'язкового характеру, хоча й було заполітизоване, сформувалася більш розвинена система заходів, способів набуття правових знань; 3) новітній етап розвитку (з 1990 р.) – йому притаманна різноманітність форм, способів, методів правового навчання населення, а також наявність розширеної мережі комунікативно-інформаційних заходів високого рівня розвитку, за допомогою яких здійснюється правове інформування». Дослідник обирає, насамперед, процесуальний компонент правового навчання (форми, методи) як критерій періодизації протягом усього часу становлення останнього. Водночас, автор виокремлює три нерівномірні за обсягом часові проміжки, які, на нашу думку, для більш точного відображення предмету дослідження, доцільно оптимізувати й розділити на менші хронологічні відрізки.

Зі свого боку, у періодизації розвитку військово-педагогічної теорії та практики у ХХ ст., що здійснювалась радянськими ученими сформувалися наступні підходи.

А. Барабанщиков (1995) та Н. Кравчун, (1973), спираючись на загальноприйнятну періодизацію історії Збройних Сил СРСР з урахуванням основних віх розвитку навчання та виховання військ, визначають чотири етапи радянського періоду вітчизняної військової педагогіки: перший – створення та становлення системи виховання та навчання воїнів (1917–1920 р.); другий – формування радянської військово-педагогічної системи у міжвоєнні роки (1921–1941 рр.); третій – розвиток практики та теорії виховання та навчання радянських воїнів у роки Другої світової війни (1941–1945 рр.); четвертий – удосконалення радянської військової педагогіки у повоєнні роки (1945–1991 рр.).

А. Каменев (1991), А. Козаченко (1992) в основу періодизації радянського етапу розвитку вітчизняної системи військової освіти покладають історичні віхи: «громадянська війна» (1918-1920 рр.), міжвоєнний період (1921–1941 рр.), «Велика Вітчизняна війна» (1941–1945 рр.), післявоєнний період (1945–1953 рр.), період науково-технічної революції та військовостратегічного паритету у світі (1954–1985 рр.), «перебудовний» період (1985–1991 рр.).

М. Цепін (2005), аналізуючи розвиток військово-педагогічної практики у радянських Збройних Силах, пропонує наступну його періодизацію. Перший етап (1918–1945 рр.) – становлення та формування військово-педагогічної теорії та практики в умовах нової суспільно-економічної формації на основі марксистсько-ленінської теорії, що своєю чергою поділяється на чотири періоди. Протягом першого періоду (1918–1922 рр.) відбувалося зародження та становлення системи виховання та навчання воїнів у роки «Громадянської війни та іноземної військової інтервенції». У межах другого періоду (1923–1928 рр.) відбувався подальший педагогічний пошук форм та методів навчання та виховання військовослужбовців, розроблялися основи військової педагогіки під впливом марксистсько-ленінської ідеології та класового підходу у всіх військових структурах. Під час третього (передвоєнного) періоду (1929–1941 рр.) розвиток радянської військово-педагогічної теорії та практики відбувався під впливом постійної військової загрози. Протягом четвертого періоду (1941–1945 рр.) основну увагу у військово-педагогічній теорії та практиці було звернено на перегляд та вдосконалення системи навчання та виховання бійців та командирів армії та флоту. Другий етап (1946–1991 рр.) – вдосконалення радянської військової педагогіки, автор також поділяє на чотири періоди. Перший, післявоєнний період (1946–

1953 рр.) пов'язаний із узагальненням досвіду війни у військовій педагогіці та педагогіці вищої військової школи. Другий період (1954–1964 рр.) характеризується удосконаленням вищої військової освіти через появу нового виду озброєння – зброї масового ураження. Третій період (1964–1985 рр.) розвитку військової педагогіки відбувався за умов вдосконалення військової вищої освіти, відмінними рисами якого були: пріоритет технократизації у навчанні, поява нових військових (інженерних) професій. Період 1985–1991 рр. ознаменований впровадженням у навчально-виховний процес ВВНЗ досвіду локальних війн.

Українська дослідниця І. Тичина (2021), вивчаючи організаційно-педагогічні засади підготовки військових фахівців в Україні у 1920–1940 рр., пропонує виокремлювати у цих межах три такі періоди: перший період (1920–1923 роки) – становленням підготовки військових фахівців на теренах України, відповідно до революційного змісту і класового характеру нової армії; другий період (1923–1937 роки) – коренізації і розвитку підготовки військових фахівців; третій період (1937–1941 роки) – реорганізації військових шкіл у військові училища. Автор слушно підкреслює, що армія досліджуваного періоду являла собою стійку модель поведінки індивідів та організацій, на основі чітко сформованої ідеології, системи цінностей, правил, норм та принципів, тому слід розглядати її як соціальний інститут, із застосуванням інституційного підходу.

М. Нещадим (2003) обґрунтовує таку періодизацію становлення й розвитку системи військової освіти (далі – СВО) в Україні: «перший період – 1991–1993 рр.; другий – 1994–1996 рр.; третій – 1997–2002 рр. Протягом першого та другого періодів було розроблено нормативні документи щодо створення СВО в Україні та забезпечення ступеневої військової освіти; сформовано Перелік спеціальностей і спеціалізацій підготовки військових фахівців; структуровано мережу військових навчальних закладів, створено військові ліцеї, систему допризовної та призовної підготовки; здійснено науково-методичне забезпечення навчального процесу за новими освітньо-кваліфікаційними характеристиками та освітньо-професійними програмами; організовано підготовку у цивільних ВНЗ військових фахівців із спеціальностей, близьких до цивільних; забезпечено Збройні Сили потрібною кількістю військових фахівців за всією номенклатурою військових спеціальностей; визначено нові концептуальні підходи до інтеграції військової і цивільної освіти та нормативне забезпечення цього процесу; розгорнуто наукові дослідження з психолого-педагогічних проблем військової освіти; вдосконалено систему управління, розроблено і впроваджено централізовані, регіональні і локальні автоматизовані комп'ютерні мережі управління підготовкою військових фахівців; здійснено дієві заходи щодо підвищення військової та виконавчої дисципліни, організації служби військ. Доведено, що визначальним для СВО за ухваленими рішеннями, якісними змінами та вагомністю став третій період, у процесі якого було створено єдину СВО України; теоретично обґрунтовано положення щодо інтеграції військової і цивільної освіти; оптимізовано мережу військових навчальних закладів, кафедр військової підготовки; введено у дію новий Перелік спеціальностей і спеціалізацій підготовки військових фахівців; визначено зміст військової освіти на основі загальнодержавних освітніх стандартів; удосконалено правові засади функціонування СВО; створено інфраструктуру підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів для СВО; розроблено Концепцію інформатизації військової освіти; підвищено ефективність комплексних науково-методичних досліджень з проблем військової освіти; розширено міжнародне співробітництво у сфері військової освіти; вдосконалено управління СВО; розвинуто матеріально-технічну базу військових навчальних закладів».

Щоб встановити необхідні критерії для здійснення періодизації розвитку правової освіти офіцерів у вищих військових навчальних закладах України у 1943–2015 рр., необхідно розглянути його особливості протягом цього часового проміжку.

Станом на 1941 р. військових фахівців на території України готували 50 таких освітніх установ, зокрема: 13 авіаційних навчальних закладів, 2 медичних училища, 1 інженерне та 2 училищ зв'язку, 6 артилерійських та 12 піхотних училищ, 2 танкових та 1 тракторне училища, 2 стрілецько-кулеметних училища, 5 політичних училищ та 2 училища хімічного

захисту, 1 військово-морське училище та 1 училище військово-морської авіації (Тичина, 2021).

У роки Другої світової війни перелічені навчальні заклади, діяли як елементи радянської системи військової освіти. Правова освіта й виховання курсантів і слухачів ВВНЗ мала істотні недоліки, що було зафіксовано під час перевірок. Так, у тексті Наказу Народного комісара оборони від 24 березня 1943 р. «Про результати перевірки військових училищ Червоної Армії» йдеться, що Перевіркою Управління військово-навчальних закладів Червоної Армії в період з серпня 1942 року по січень 1943 року, встановлено, зокрема, такі порушення: самовільні відлучення з навчального закладу, суперечки з керівництвом, пиятика, побиття курсантів командирами й службовцями з числа постійного складу училищ. Від начальників училищ наказ вимагав ужити рішучих заходів щодо зміцнення військової дисципліни не лише серед курсантів, але й в офіцерів, на яких покладалася, серед іншого, виховна функція. До того ж, на початку війни діяльність командно-політичного складу щодо зміцнення військової дисципліни регулювалася поточними наказами Народного комісара оборони, а також Дисциплінарним статутом і Статутом внутрішньої служби 1940 року, приписи яких застаріли.

Одним із заходів щодо усунення розкритих недоліків стало видання книг та брошур для військових навчальних закладів: «Кримінальна відповідальність за невиконання наказу», «Кримінальна відповідальність за зраду Батьківщини», «Теорія насильств та вбивств», «Судове засідання військового трибуналу», «Самоушкодження», «Радянське військово-кримінальне право». Для військ видавалися посібники: «Бібліотечка військового юриста», «Кримінальна відповідальність за дезертирство» та ін. Створений спеціальною комісією проект нового Дисциплінарного статуту був оприлюднений у 1944 році. У ньому розкривалася сутність військової дисципліни та її значення, надавався перелік дисциплінарних стягнень, що могли застосовуватися до військовослужбовців, права командирів і начальників щодо накладання дисциплінарних стягнень, а також порядок виконання дисциплінарних стягнень та інші питання дисциплінарної практики. Після закінчення Другої світової війни, правовій освіті офіцерів відводилося 30% навчального часу. Також здійснювалися агітаційні заходи різної тематики. З метою вдосконалення правової підготовки курсантів та слухачів у 1971р. було запроваджено спеціальні предмети: «Радянське військове законодавство та організація військового господарства» (для курсантів вищих військових училищ Міноборони СРСР) та «Основи радянського військового законодавства» (для курсантів вищих військово-політичних училищ). Основною формою здійснення правової освіти став систематичний курс лекцій, а також практичні заняття, виробнича практика, самостійна робота, консультації.

Статутом внутрішньої служби Збройних Сил СРСР, прийнятим у 1975 році, правове виховання було віднесено до службових обов'язків командирів і політпрацівників. У систему правової підготовки курсантів входило праве виховання, правове навчання, правове самовиховання, правова пропаганда у засобах масової інформації з використанням друку, наочної агітації та культурно-освітніх установ. З метою правової підготовки використовувалися також різні форми правової практики (відкриті судові процеси, засідання військових трибуналів та інших.). (Сливин, 2002).

За наростання суспільно-політичної кризи нормативні засади правової освіти особового складу Збройних сил СРСР ставали більш детальними. Так, Наказ Міністра оборони № 200 – 1989 «Про організацію юридичного всеобучу і поліпшення правової роботи в Радянській Армії і Військово-Морському флоті» вимагав від офіцерів знати Закон «Про загальний військовий обов'язок», загальновійськові статuti Збройних Сил СРСР та інші нормативні акти Міністерства оборони.

Набуття Україною статусу суверенної держави позначалося на баченні завдань правової освіти офіцерів у ВВНЗ, і, як наслідок, на її нормативних засадах. Військові Статuti ЗСУ, зокрема: Статут внутрішньої служби, Дисциплінарний статут, Статут гарнізонної та вартової служб, Стройовий статут ЗСУ було затверджено Законом України від 24 березня 1999 року. Військові статuti з погляду права, – це сукупність встановлених

державною нормативних актів, які регулюють різноманітні сторони відносин військовослужбовців на основі єдиноначальності, централізованості, військової дисципліни і законності. Крім цього, нормативні засади правової освіти у ВВНЗ України визначалися Директивою Міністра оборони України від 26 січня 1994 року № Д-4 «Про організацію та завдання правового виховання в Збройних Силах України», Концепцією військової освіти в Україні, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410, Інструкцією «Про організацію освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України», затвердженою Наказом Міністра оборони України № 399 від 30.10.98, Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366 про Програму правової освіти населення України, Указом Президента України № 992/2001 «Про Національну програму правової освіти населення», Наказом Міністерства оборони України від 20.07.2015 № 346 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України» тощо (Черниш, 2021).

Як свідчить аналіз архівних джерел, змінювалися не лише нормативні й організаційні засади правової освіти офіцерів у вищій військовій школі, а й, відповідно, її зміст. Так, якщо робочі навчальні програми підготовки курсантів вищих військових командних училищ зв'язку від 1983 року із дисципліни «Основи радянського законодавства й організації військового господарства» були орієнтовані на засвоєння курсантами матеріалу щодо відповідальності особового складу за правопорушення та процедур їх притягнення до неї, а також особливостей забезпечення військ, то до робочих програм аналогічної дисципліни «Основи законодавства України» були включені розділи із міжнародного гуманітарного та конституційного права (Учебные программы, 1983; Робочі навчальні програми, 1998). При цьому, традиційні форми правової освіти офіцерів не втратили свого значення, хоч до них і додалися більш сучасні, як от робота з електронними базами даних, самоосвіта за допомогою відкритих Інтернет-ресурсів (Скуріхін, 2011).

Для чіткого встановлення хронологічних меж кожного з етапів розвитку правової освіти у вищій військовій школі України, беремо до уваги дати прийняття нормативних актів, що визначали діяльність ВВНЗ та здійснення ними правової освіти. Водночас, для з'ясування особливостей кожного з етапів, послуговуємося змістовим та операційним (форми, методи) компонентами педагогічного процесу, які, зі свого боку зазнавали впливу ідеологічних, політико-правових та геополітичних чинників.

Так, перший етап (1943–1975) розпочинається із прийняттям постанови Державного Комітету Оборони від 8 жовтня 1943 року «Про реорганізацію військових училищ Червоної Армії», якою був збільшений термін підготовки офіцерських кадрів, проведені зміни в організації училищ, переглянуті навчальні плани і програми, збільшено кількість викладачів з профільюючих дисциплін. Завершується цей етап прийняттям 30 липня 1975 року оновленого Статуту внутрішньої служби Збройних Сил СРСР, яким закріплювався обов'язок командирів і політпрацівників здійснювати правове виховання особового складу. Для цього етапу характерні відсутність спеціальних дисциплін для набуття курсантами правових компетентностей (вони були запроваджені лише у 1971 р.); правова освіта здійснювалась в межах політзанять та пропагандистських заходів; за змістом вона спрямовувалась на роз'яснення норм, за порушення яких настає юридична відповідальність, а також профілактику правопорушень й підтримання дисципліни; у викладанні переважали словесні й наочні методи.

Другий етап (1975–1991) тривав до переходу радянських ВВНЗ, розташованих на території України під її юрисдикцію у зв'язку з проголошенням нашою державою незалежності. Цей етап ознаменувався активним розвитком педагогічної теорії та практики правової освіти у радянській вищій військовій школі, а також посиленням, через зниження загальної дисципліни, правової підготовки майбутніх офіцерів. Остання здійснювалась в межах спеціального предмету у традиційних формах – навчальні заняття (лекційні, практичні), самостійна робота. Розширилося застосування практичних методів навчання

(ситуаційні завдання). Зміст правової освіти, порівняно із попереднім періодом, став упорядкованим і доповнився прийомами правового виховання підпорядкованих офіцерам бійців.

Верхньою межею *третього етапу (1991–2015)* є дата виходу Наказу Міністерства оборони України, від 27.05.2015 №240 «Про затвердження Положення про вищі військові навчальні заклади», що визначало повноваження вищих військових навчальних закладів, їх структуру, склад учасників освітнього процесу, права та обов'язки особового складу та Наказу Міністерства оборони України від 20.07.2015 №346 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України», яким визначалися, зокрема, особливості організації та здійснення освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України. Цей етап ознаменувався одночасним формуванням правової основи діяльності з реформуванням ключових структур Збройних Сил України, а також інтеграцією ВВНЗ України у загальнодержавну систему освіти. Зміст правової освіти оновлювали відповідно до розвитку національного законодавства й міжнародних відносин. До усталених форм її організації додалися також пов'язані із розвитком інформаційних технологій. Зростає значення дослідницьких методів і самостійної роботи майбутніх офіцерів.

Висновки. Періодизація як методологічний прийом як належить до найскладніших проблем наукового знання; вона дозволяє простежити безперервність і наступність процесу становлення її предмету, виділити найважливіші концептуальні положення і висновки кожного етапу, об'єктивно оцінити здобутків, недоліки і перспективні проблеми педагогічної думки відповідної доби. У історико-педагогічних працях хронологія, періодизація й термінологія тісно пов'язані між собою. При розробленні періодизації необхідно адекватно використовувати відповідну термінологію, що має бути чіткою, науково вивіреною й направленою на аналіз певної проблеми.

Ураховуючи дати прийняття нормативних актів, що визначали діяльність ВВНЗ та здійснення ними правової освіти, а також форми і методи правової освіти у ВВНЗ ВЗВО України, визначено три основні етапи її розвитку: перший етап (1943–1975) – формування радянської правової освіти у вищій військовій школі України; другий етап (1975–1991) – утвердження радянської правової освіти у вітчизняній вищій військовій школі; третій етап (1991–2015) – розвиток правової освіти у вищій військовій школі України в умовах її реформування та інтеграції в національну систему освіти.

ЛІТЕРАТУРА

- Барабаншиков, А. В., & Иванов, В. Н. (1995). *История отечественной и зарубежной педагогики*. Голицыно.
- Гупан, Н. (2013). Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень. *Рідна школа*, 4/5, 53-56.
- Іщук, І. В. (2011). Генезис правового навчання на українських землях: періодизація розвитку. *Право і суспільство*, (1), 51-57.
- Каменев, А. И. (1991). *История подготовки офицерских кадров в СССР (1917–1984 гг.)*. Новосибирск: НВВПУ.
- Кірдан, О. П. (2018). Періодизація розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти України. В А. В. Сущенко (Ред.), *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах* (Вип. 61, с. 74; 78). Запоріжжя: КПУ.
- Козаченко, А. И. (1992). *Высшая военная школа в современных условиях: теория и практика (1985–1991 гг.)*. (Дис. канд. наук). Москва.
- Кравчун, Н. С. (1973). *Развитие теории и практики воспитания советских воинов*. (Дис. д-ра наук). Москва.
- Литньова, Т. (2010). Періодизація історії розвитку змісту загальної середньої освіти (30-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Історико-педагогічний альманах*, 2, 68-72.

- Мандельштам, Ю. И. (1956). *Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР*. Москва.
- Нещадим, М. І. (2003). *Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Остапенко, Л. В. (2019). *Правове виховання учнівської молоді в умовах родинно-шкільного простору в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття)*. (Дис. канд. наук). Херсон; Тернопіль.
- Робочі навчальні програми* (Ф. 2068, Оп. 46060, Спр. 2). ГДА Міноборони України.
- Скуріхін, С. М. (2011). Форми правового виховання офіцерського складу Збройних Сил України. *Юридична наука*, 4/5, 214-224.
- Сливин, Т. С. (2002). *Правовая подготовка курсантов ВВУЗов (Педагогическое исследование на материалах военных университетов)*. (Дис. канд. наук).
- Сухомлинська, О. В. (2003). *Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ.
- Тичина, І. В. (2021). *Організаційно-педагогічні засади підготовки військових фахівців в Україні у 1920–1940 рр.* (Дис. канд. наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир.
- Учебные программы* (Ф. 2068, Оп. 46060, Спр. 14). ГДА Міноборони України.
- Хриков, Є. М. (2016). Аналіз стану періодизації історико-педагогічних явищ. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 6(303), 182-196.
- Цепин, М. О. (2005). *Развитие военно-педагогической теории и практики в Советских Вооруженных силах*. (Дис. канд. наук). Москва.
- Черниш, Н. (2020). Правова освіта офіцерів у закладах вищої військової освіти СРСР та незалежної України: понятійно-термінологічний аспект. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*, 13, 217-227.
- Черниш, Н. (2021). Нормативне регулювання правової освіти у вищих військових навчальних закладах СРСР та незалежної України. *Професійна педагогіка*, 1(22), 123-131. Взято з <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.123-131>.
- Шемшученко, Ю. С. (1998). *Юридична енциклопедія* (Т. 2). Київ: Українська енциклопедія.

REFERENCES

- Barabanshchikov, A. V., & Ivanov, V. N. (1995). *Istoriia otechestvennoi i zarubezhnoi pedagogiki [History of domestic and foreign pedagogy]*. Golitsyno [in Russian].
- Chernysh, N. (2020). Pravova osvita ofitseriv u zakladakh vyshchoi viiskovoi osvity SRSR ta nezaleznoi Ukrainy: poniatiiino-terminolohichniyi aspekt [Legal education of officers in institutions of higher military education of the USSR and independent Ukraine: conceptual and terminological aspect]. *Professionalism of the Teacher: Theoretical and Methodological Aspects*, 13, 217-227 [in Ukrainian].
- Chernysh, N. (2021). Normatyvne rehuliuвання pravovoi osvity u vyshchikh viiskovykh navchalnykh zakladakh SRSR ta nezaleznoi Ukrainy [Normative regulation of legal education in higher military educational institutions of the USSR and independent Ukraine]. *Professional Pedagogics*, 1(22), 123-131. Retrieved from <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.123-131> [in Ukrainian].
- Hupan, N. (2013). Aktualni problemy metodolohii istoryko-pedahohichnykh doslidzhen [Actual problems of methodology of historical and pedagogical researches]. *Ridna shkola [Native school]*, 4/5, 53-56 [in Ukrainian].
- Ishchuk, I. V. (2011). Henezys pravovoho navchannia na ukrainskykh zemliakh: periodyzatsiia rozvytku [Genesis of legal education in the Ukrainian lands: periodization of development]. *Law and Society*, (1), 51-57 [in Ukrainian].
- Kamenev, A. I. (1991). *Istoriia podgotovki ofitcerskikh kadrov v SSSR (1917–1984 gg.) [History of officer training in the USSR (1917-1984)]*. Novosibirsk: NVVPU [in Russian].

- Khrykov, Ye. M. (2016). Analiz stanu periodyzatsii istoriko-pedahohichnykh yavlyshch [Analysis of the state of periodization of historical and pedagogical phenomena]. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences*, 6(303), 182-196 [in Ukrainian].
- Kirdan, O. P. (2018). Periodyzatsiia rozvytku profesiinoi pidhotovky maibutnikh ekonomistiv u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy. In A. V. Sushchenko (Ed.), *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii ta zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of creative personality formation in higher and general education schools]* (Vol. 61, pp. 74; 78). Zaporizhzhia: KPU [in Ukrainian].
- Kozachenko, A. I. (1992). *Vysshhaia voennaia shkola v sovremennykh usloviakh: teoriia i praktika (1985–1991 gg.) [Higher military school in modern conditions: theory and practice (1985–1991)]*. (PhD diss.). Moskva [in Russian].
- Kravchun, N. S. (1973). *Razvitie teorii i praktiki vospitaniia sovetskikh voinov [Development of the theory and practice of education of Soviet soldiers]*. (Doct. diss.). Moskva [in Russian].
- Lytnova, T. (2010). Periodyzatsiia istorii rozvytku zmistu zahalnoi serednoi osvity (30-ti rr. XX st.–pochatok XXI st.) [Periodization of the history of the development of a change in global middle education (30th pp. of the XX century – beginning of the XXI century)]. *Educational History Review*, 2, 68-72 [in Ukrainian].
- Mandelsham, Iu. I. (1956). *Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verkhovnogo Soveta SSSR [Collection of laws of the USSR and decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR]*. Moskva [in Russian].
- Neshchadym, M. I. (2003). *Viiskova osvita Ukrainy: istoriia, teoriia, metodolohiia, praktyka [Viyskov osvita of Ukraine: history, theory, methodology, practice]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichniy tsentr «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian].
- Ostapenko, L. V. (2019). *Pravove vykhovannia uchnivskoi molodi v umovakh rodynno-shkilnoho prostoru v Ukraini (kinets XX–pochatok XXI stolittia) [Legal education of young learners in the minds of the motherland-school expanse in Ukraine (the end of the 20th – the beginning of the 21st century)]*. (PhD diss.). Kherson; Ternopil [in Ukrainian].
- Robochi navchalni prohramy [Working training programs]* (F. 2068, Op. 46060, Spr. 2). HDA Minoborony Ukrainy [in Ukrainian].
- Shemshuchenko, Yu. S. (1998). *Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]* (Vol. 2). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia [in Ukrainian].
- Skurikhin, S. M. (2011). Formy pravovoho vykhovannia ofiterskoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy [Forms of legal education of officers of the Armed Forces of Ukraine]. *Juridical science*, 4/5, 214-224 [in Ukrainian].
- Slyvyn, T. S. (2002). *Pravovaia podgotovka kursantov VVUZov (Pedagogicheskoe issledovanie na materialakh voennykh universitetov) [Legal training of cadets of higher educational institutions (Pedagogical research on the materials of military universities)]*. (PhD diss.) [in Russian].
- Sukhomlynska, O. V. (2003). *Periodyzatsiia pedahohichnoi dumky v Ukraini: kroky do novoho vymiru. Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Periodization of pedagogical thought in Ukraine: steps to a new dimension. Historical and pedagogical process: new approaches to general problems]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Tcepin, M. O. (2005). *Razvitie voenno-pedahogicheskoi teorii i praktiki v Sovetskikh Vooruzhennykh silakh [The Development of Military Pedagogical Theory and Practice in the Soviet Armed Forces]*. (PhD diss.). Moskva [in Russian].
- Tychyna, I. V. (2021). *Orhanizatsiino-pedahohichni zasady pidhotovky viiskovykh fakhivtsiv v Ukraini u 1920–1940 rr. [Organizational and pedagogical principles of training military specialists in Ukraine in 1920-1940.]* (PhD diss.). Zhytomirskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka, Zhytomyr [in Ukrainian].
- Uchebnye programmy [Learning programs]* (F. 2068, Op. 46060, D. 14). GDA Minoborony Ukraini [in Russian].

**STAGES OF OFFICERS' LEGAL EDUCATION DEVELOPMENT
IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE
(MID-XX – THE BEGINNING OF XXI CENTURY)**

Nataliia Chernysh,

Postgraduate student of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

The article analyzes the views of leading scholars on the periodization of the development of pedagogical phenomena. The author has revealed that its correct implementation depends on the adequate use of relevant terms and concepts. To solve a problem, it must be coherent and scientifically verified. Researchers use cultural-anthropological, civilizational, institutional, and criterion-complex approaches as a methodological basis for identifying certain stages of certain educational phenomena formation. The study of the strengths and weaknesses of the educational theory and practice of the past makes it possible to determine the way of reforming the vocational training of officers for the Armed Forces of Ukraine.

Legal education is an essential component of the training of personnel whose tasks include the protection of the sovereignty of the state. The latter is a purposeful, orderly, and standardized process, as well as the result of mastering systematic knowledge of those who learn, the formation of skills and abilities of adequate legally significant behavior, and instilling a high legal culture and legal awareness.

The formation of scientific ideas about the subject of research requires substantiation of the main stages of development of legal education of officers in higher military educational institutions of Ukraine (mid XX – early XXI century) and their essential characteristics.

Taking into account the influence of ideological, political, legal, and geopolitical factors, based on the dates of adoption of regulations determining the activities of universities and their legal education in the study period, as well as content and operational (forms, methods) components of the pedagogical process, three main stages its development. The first stage (1943–1975) included the formation of Soviet legal education in the higher military school of Ukraine. The second stage (1975–1991) took in the establishment of Soviet legal education in the domestic higher military school. The third stage (1991-2015) was marked by the development of legal education in the higher military school of Ukraine, in terms of its reform and integration into the national education system.

It is determined that the first stage is characterized by the lack of specific disciplines for cadets to acquire legal competencies; its implementation within political classes and advocacy activities; focuses on clarifying the rules for violation of which there is legal liability, as well as crime prevention and maintenance of discipline; the predominance of verbal and visual methods in teaching. The second stage shows the active development of pedagogical theory and practice of legal education in the Soviet higher military school. It also stands out with strengthening the legal training of future officers, which was carried out within a specific subject in traditional forms - training sessions (lectures, practical), independent work; expanding the use of practical teaching methods; streamlining and updating the content of legal education. The third stage departs with the simultaneous formation of the legal basis for reforming the key structures of the Armed Forces of Ukraine, as well as the integration of Ukrainian universities into the national education system. There also was updating the content of legal education in accordance with the development of national legislation and international relations, using information technology, and the growing importance of research methods and independent work.

Keywords: *a period, stage of development, legal education, legal upbringing, an officer, military institution of higher education.*

Надійшла до редакції 14.05.2021 р.